

Вступ

Адама Даніеля Ротфельда знають у світі як АДР – і цього досить. Він відомий як людина, яка вирішує складні, чи навіть більше, безнадійні справи. Майстер залагоджувати конфлікти та суперечки, вести предметні перемовини й ухвалювати нетрадиційні рішення. Він працював над примиренням ворожих сторін у Придністров'ї, був співорганізатором круглого столу під час Помаранчевої революції в Україні. Ерудит. Дипломат. Визнаний авторитет у галузі міжнародної безпеки.

Він знайомий мало не з усіма найвпливовішими у світі президентами, прем'єр-міністрами та міністрами закордонних справ. Утім найбільше він любить спілкуватися з експертами і радниками, які з кулуарів керують світовою дипломатією, й сам добре почувається в такій ролі. Другий план є зручним місцем, звідки можна більше і чіткіше побачити.

Він ходить з важким портфелем, напханим різними паперами – звітами, книжками, спеціальними виданнями. Він читає ці папери всі відразу. Прочитавши, він запам'ятовує їх у найменших деталях.

У розмові з Марціном Войцеховським, виявляючи скромність, а може, й трохи кокетуючи, він каже, що перебуває “в тіні”. Погляньмо, у чийй тіні перебуває АДР, – це: Капусцінський, Мілош, Бавман, Колаковський, Кіссінджер, Коль, де Голль, Іван Павло II, Горбачов, Гедройц. Ці великі тіні є водночас його інтелектуальними партнерами. З деким з них він зустрічався, обмінювався думками, розмовляв.

Він любить розповідати, є одним з найцікавішим співрозмовників серед усіх, кого знаю. З кожним він розмовляє з приязною усмішкою, демонструючи зацікавлену доброзичливість, без будь-яких політичних чи інших світоглядних упереджень. У діалозі він шукає не

зачіпок для суперечки, а пробує виокремити спільні думки і рації, які є фундаментом будь-якого порозуміння.

Однак він не легкий співрозмовник, оскільки намагається накинути бесіді власний стиль і власні правила. Він точний у формулюванні думок, і коли розвиває їх, то не варто його перебивати чи підганяти запитаннями. Він вважає, що сам знає, коли градус розмови потрібно підвищити так, щоб фабула розгорталася як у хорошому детективі. Так само він відчуває, коли оповідь потрібно прикрасити історичним анекдотом. Любить їх розповідати. Зрештою, завдяки цим анекдотам найскладніші справи, у яких він брав участь і про котрі оповідає, відразу стають зрозумілими.

Його життя було бурхливим і важким. Торкнувся пекла. Здолав самотність після смерті Басі – коханої дружини. Пізнав також багато радощів і здобутків. Вважає, що для життя найпридатнішим є кредо, якого дотримується: потрібно відрізнити добро, і коли не знаєш, що сказати, то завжди варто казати правду.

Тереза Торанська

Упорядкування хаосу

Марцін Войцеховський: Фахівці з міжнародних відносин, описуючи світ початку XXI століття, уживають такі ключові слова, як непевність, зміни, неспокій, непередбачуваність. Але все мало бути по-іншому. На початку 1990-х років складалося враження, що світ наближається до гармонії та ідеалу. Ліберальна демократія мала опанувати нові терени, а Френсіс Фукуяма писав про кінець історії.

Як сталося так, що цього не сталося? Якій омані ми піддалися 20 років тому? Чому кількадесят років тому набагато небезпечніший світ здавався нам безпечнішим, ніж видається світ сьогоднішній? Чому XX століття, у якому були два тоталітарні режими, що позбавили життя мільйони людей, вражас нас менше, аніж теперішнє століття?

Адам Даніель Ротфельд: Відповідь, по суті, дуже проста. Тоталітарні системи, ідеологічні антагонізми та їх протистояння були одновимірними, дихотомічними, плоскими. Після падіння Третього Райху та фашизму це протистояння тривало як конфронтація комуністичного блоку з країнами західної демократії. Тоді з'явилося поняття двополюсного світу. Така ситуація зберігалася достатньо довго, щоб люди визнали її своєрідною нормою міжнародного життя.

Коли двополюсна система зазнала краху, всі почали шукати інших форм організації світу. Ніхто не знав, і сьогодні не знає, як назвати ситуацію, що виникла в міжнародних відносинах. Спочатку говорили про однополюсність, потім – про багатополосність. А між тим, полюсність є поняттям, яке запозичене з фізики. Полюсів завжди два: плюс і мінус. Простота цього порівняння з ситуацією протистояння між Сходом і Заходом була надзвичайною. Зовсім як біблійні

дихотомії: земля і вода, ангели і чорти, світло і темрява. З точки зору Сталіна та його оточення це саме їхня імперія представляла сили світла та прогресу, а Захід уявляли як одвічного ворога і противника – джерело зла і темряви.

Багато років тому хтось жартома подарував мені видану 1950 року у Варшаві брошуру такого собі С. В. Кафтанова “Вищість радянської соціалістичної культури над буржуазною”. Текст геть як з краківської пивниці “Під баранами”, в якій офіційні промови Гомулки презентували у формі костельних григоріанських хоралів...*

Коли зникли всі ці поділи, ми опинилися в ситуації інтелектуальної безрадності. Багато хто описує світ, але небагато його розуміють. Нам не вдається інтелектуально впорядкувати нової реальності.

Прогнози про світове домінування США не справдилися. Цього вакууму також не змогла заповнити концепція багатополюсності, чи кажучи по-іншому, влади над світом п’яти чи може шести осередків сили. Під керівництвом шефа російської дипломатії Сергія Лаврова та його оточення в Росії виникла концепція, згідно з якою зразком для майбутнього світу мала б стати модель “концерту держав” XIX століття, себто Священний Союз, автором ідеї якого був канцлер Австрії Меттерніх.

А мала б?

Коли 2004 року я приймав у Варшаві Генрі Кіссінджера, то мав з ним кілька розмов, пізніше, зрештою також. Він тоді сказав, що оптимальним було б, якби після 1989 року в Європі вдалося відновити монархії зразка XIX століття, наприклад, у Болгарії, Румунії, Угорщині, Польщі. Це, звичайно ж, неможливо. Але що прикметно, Кіссінджер – відомий як видатний знавець австрійської дипломатії епохи Меттерніха – також шукав натхнення в минулому. У своїй останній книжці “На Китай” (*On China*) він вказує на аналогію між британсько-німецькою суперечкою кінця XIX століття та майбутніми американсько-китайськими відносинами у XXI столітті. Однак Г. Кіссінджер не рекомендує йти дорогою союзів та контральянсів. Ця думка варта уваги.

Ми всі шукаємо впорядкованого світу, в якому було б відомо, якими є центри влади; де ворог, а де друг. Інтелектуали, експерти, політики не в стані сьогодні зрозуміти сутності сучасності. Вони

---

* Сергій Кафтанов – міністр вищої освіти СРСР (1946–1951 рр.). У пивниці “Під баранами” тривалий час виступав однойменний театр сатири, який представляв сатиричний образ суспільного життя комуністичної Польщі. – Тут і далі прим. перекладача.

пробують впорядковувати її за найпростішими формами та схемами, часто запозиченими з минулого. Вони не розуміють, що терміни, які спираються на минуле – одно- чи багатополярність, “концерт держав”*, сфера найважливіших інтересів – вже кілька, а навіть кільканадцять років тому перестали пасувати до опису нашої реальності. У зв’язку з цим з’явилося поняття “світ після холодної війни”. Чим була холодна війна ми знаємо, але і далі не знаємо, яким є наш час.

У 1990-х роках мій знайомий, американський дипломат Джон Мареска, ректор Університету Миру в Коста-Риці, видав курс своїх лекцій, які він прочитав у Стенфордському університеті, під назвою “Кінець холодної війни також скінчився” (*The end of the Cold War is also over*). Це вияв інтелектуальної розгубленості та проблем з тим, щоб знайти дефініцію світу, в якому ми живемо. Це питання не є академічною проблемою, воно радше практичне, оскільки систему безпеки будують у такий спосіб, щоб запобігти тим загрозам, які ми здатні відчувати. Двополюсна система міжнародних відносин сприяла концепції безпеки, що спиралася на ідеї “взаємного гарантованого знищення” (*MAD – Mutual Assured Destruction*). Сьогодні потрібна міжнародна безпека, яка б давала “взаємно гарантовану стабільність” (*MAS – Mutual Assured Stabilization*), тобто систему безпеки, яка б ґрунтувалася на співпраці між країнами.

Двополюсний світ зовсім не був чимось нормальним. Погляньмо з історичної перспективи. Адже ж колись нормальним був світ, що спирався на гегемонію, наприклад, *Pax Romana* в часи Стародавнього Риму. Пізніше – *Pax Britannica* в період розквіту Британської імперії. Після Другої світової війни, в ті часи, коли наддержавами були США і СРСР, говорили про *Pax Americana* і *Pax Sovietica*. Двополюсність з’явилася через страх і низку дій та протидій, які мали випадковий характер і які вчинили великі держави після Другої світової війни. Визначення цього явища дав Вінстон Черчилль, коли у своїй історичній промові у Фултоні 1946 року заявив, що “над Європою опустилася залізна завіса”. Так він визначив те, що почалося на завершальному етапі війни: поділ Європи і світу, що зберігався до 1989 року.

* “Концерт держав” – структура міждержавних відносин у Європі, яка склалася після війн Наполеона I (1799–1814, 1815) і проіснувала до Першої світової війни. Її принципи були закладені рішеннями Віденського конгресу (1814–1815) та базувались на спільній згоді наймогутніших європейських монархій стосовно територіального і політичного статусу-кво в Європі, що виключало можливість появи одного безсумнівного лідера.

А чи взагалі є сенс описувати майбутнє або сучасність, покликаючись на минуле?

Такий сенс є. Покликатися на минуле природно. Спробуйте уявити собі, що Ви прийшли до лікаря. Ви скажіться на проблеми зі здоров'ям, які лікарі називають невизначеними, чи такими, що мають досить поширені симптоми. Ваша хвороба виявляється не як кровотеча, яку легко діагностувати, а, приміром, як головний біль, брак апетиту, нудота. Є безліч причин поганого самопочуття. Однією з них може бути те, що напередодні Ви випили надто багато алкоголю, але не хочете про це сказати лікареві. У такій ситуації медики зазвичай питають, чи хтось у Вашій родині вже мав такі проблеми зі здоров'ям, або чи траплялося з Вами щось подібне в минулому. Адаже багато хвороб мають генетичний, спадковий характер.

Лікареві простіше встановити діагноз, коли він щось знає про минуле пацієнта. Якщо ми сьогодні хочемо встановити діагноз проблемам світу, тоді ми не маємо іншого матеріалу для порівняння, ніж погляд у минуле. Але історія не повторюється. Карл Маркс розпочав своє есе “Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта” з іронічного твердження, що згідно з Гегелем усі історичні факти та події повторюються двічі. Далі Маркс написав, що Гегель забув додати, що те, що першого разу є трагедією, вдруге повторюється як фарс. До того ж, знаючи, що щось може повторитися, ми потрапляємо в пастку, яка змушує думати, що “раніше було краще”. Можливо, в майбутньому теж буде добре, але з цілком інших причин.

Чому люди втратили віру в те, що ХХІ століття може бути добрим, можливо, навіть набагато кращим, аніж попереднє?

Почнімо з того, що я не знаю, що означає “добре”, “краще”. Адаже за життя одного покоління світ зумів розв'язати неймовірну кількість проблем, попри сумніви, що з частиною цих клопотів ми ніколи не дамо собі ради. Ми трактуємо це, як щось само собою зрозуміле. Нам сьогодні не загрожує вибух глобального конфлікту, а така небезпека була реальною для попередніх поколінь впродовж холодної війни. Вже шістьдесят сім років Польща живе в мирі. Звісно, ціна цього миру була високою. Тривалий час це був холодний мир, за який довелося розраховуватися багатьма зреченнями, обмеженнями, а навіть упокоренням, але війни не було, і це краще, ніж коротка, зате гаряча ядерна війна.

Сьогодні у світі менше людей, які недоїдають, підвищилася середня тривалість життя, багато хвороб, що раніше були невиліковни-

ми, медицина здатнавилікувати. У нашому трансатлантичному світі, до якого належить і Польща, відкрито кордони. Молоде покоління не знає про те, як важко колись було отримати закордонний паспорт, якими принизливими були черги за візами, яким переживанням був перетин будь-якого кордону. Ще зовсім недавно головною проблемою був дефіцит – брак практично всього, починаючи від туалетного паперу, купівля якого була ознакою суспільного успіху і джерелом сатисфакції для всієї родини.

Я пам'ятаю свою першу службову поїздку до СРСР, до столиці цієї країни. Мене поселили в готелі “Москва”, якого тепер вже немає. У малому передпокої без дверей стояла поличка для черевиків, на якій в царські часи залишали взуття, яке мала почистити обслуга. Ввечері я поставив там свої черевики, коли вийшов зранку, їх уже не було.

Виникла проблема – на час перебування у Москві це були мої єдині черевики. Я не міг вийти з кімнати. Хтось з росіян на кілька годин позичив мені свої черевики. У них я поїхав до крамниці “Дім взуття”, що була розташована здаля від центру. У крамниці була тільки одна модель взуття – чоловічі “трактори”, зате всіх розмірів. Тож жодних проблем з вибором я не мав.

Цю ситуацію я згадую щоразу, коли заходжу до крамниці щось купити, і маю необмежені можливості вибору. Двадцять років тому я не міг собі уявити, що колись доживу до часів, коли в Польщі на поличках буде практично все, як у Відні, Берліні чи Копенгагені. Для звичайних людей достаток товарів був головною ознакою Заходу. Сьогодні ця відмінність зникла.

Цей приклад банальний, але такими часто були мрії всього покоління, до якого належу. Багато з нас вже про це забули, – і добре, що так сталося. Тепер ми вважаємо, що належне постачання – це норма. Якщо людина здорова, вона не задумується, як функціонує селезінка, кишківник чи печінка. Того, що не болить, ми не відчуваємо. Сьогодні ані купівля рулону туалетного паперу, ані придбання автомобіля не напружують наших нервів і не є жодною ознакою суспільного успіху.

У такому разі можливо, що сьогоднішній світ кращий, ніж раніше, а ми, приспані добробутом і спокоєм, цього просто не зауважуємо?

Якщо брати за точку відліку часи воєнного стану і 1980-ті роки, то, без жодного сумніву, світ сьогодні кращий ніж колись. Але з'явилися нові загрози. У часи Польської Народної Республіки з гумором ко-

ментували інформацію про те, що західний світ переживає кризу. Один з моїх знайомих після подорожі на Захід сказав: “Справді, там криза, але я б хотів, щоб така сама криза була й у нас”. Тоді був популярний жарт про те, що капіталізм розкладається, і це найбільше помітно в тому, як широко розкладені товари на полицках західних крамниць. Сьогодні ми не цінуємо того, що актуальні зараз проблеми колись були геть поза межами нашої уяви. Навіть тепер є регіони, які заздять тим проблемам, які мають європейці.

Теперішнє покоління поляків не цінує того, що ми маємо свої п’ять хвилин в історії. Цей час ми можемо використати і зробити щось, з чого наступні покоління користатимуть багато років або десятиліть. За останні два десятки років Польща змогла подолати неймовірне відставання, яке виникло за кілька сотень років. Ми скорочуємо дистанцію до багатой Європи, але мусимо водночас пам’ятати, що в той час, коли ми ліквідуємо відставання, інші країни розвиваються так само швидко, а деякі навіть швидше від нас.

Чи мусимо відчувати комплекс через польське відставання?

Комплекси завжди погані радники. Такі самі проблеми як у нас мають й інші країни. Візьмімо, наприклад, Італію. Північ там розвивається, як Швейцарія чи Німеччина, а південь – як Іспанія, Греція чи Португалія. Дистанція між північчю та півднем Італії скорочується, але відмінність зберігається, хоча країна вже 150 років об’єднана і понад 50 років належить до Європейського Союзу. Проте Ломбардія виглядає зовсім інакше ніж Сицилія.

Польща розвивається швидко. Коли розпадався соціалістичний табір, наш валовий національний продукт (ВНП) становив одну п’яту від національного прибутку Радянського Союзу, а сьогодні наш національний дохід становить майже третину від ВНП сучасної Росії, хоча в нас немає таких велетенських родовищ мінеральної сировини, великих запасів нафти чи газу. Можливо, саме тому Польщі й вдалося здійснити ривок в економічному розвитку – багаті запаси сировини могли нас деморалізувати і зневолити. Наші західні сусіди з Німецької Демократичної Республіки мали багатого кузина чи, точніше кажучи, – брата, я маю на увазі Західну Німеччину, яка після об’єднання фінансувала модернізацію східних німецьких земель. Модернізація вдалася, але змінити прусську ментальність німців, які заселяють ці землі, не вдалося. Їхніх мешканців, що були привчені до дисципліни, попередня політична система на додачу по-

збавила ініціативності. Нашими перевагами над іншими народами є здатність давати собі раду за кожних обставин і схильність виявляти особисту ініціативу. На жаль, вже багато століть нам бракує вміння включатися у колективні починання. Виявом цього, наприклад, є обмежена участь суспільства в діяльності різних політичних партій. Найбільша з наших партій – Громадянська Платформа – має близько сорока тисяч членів, а Закон і Справедливість – наполовину менше. До того ж значна частина членів цих партій – це “мертві душі”.

Епоха масових партій відходить у минуле в усій Європі.

У Німеччині партії мають по півмільйона членів або й більше. У скандинавських країнах партії також сильні. У Польщі терорист на кшталт Андерса Брейвіка не міг би вчинити такої жахливої різанини, бо в нас нема таких чисельних молодіжних партійних організацій. Норвезькі діти, які зібралися під час канікул на острові Утоя, жили в спартанських умовах у наметах, щоб кілька тижнів дискутувати про суспільні справи своєї країни. Не маю певності, чи молоді поляки були б готові до такої заангажованості в суспільні справи.

Але повернімося до міжнародних відносин. Чи проблемою сучасної дипломатії не є надмір можливостей і щоразу частіша повторюваність ситуацій, на які треба реагувати в нестандартний спосіб? Колись ролі були ясно розписані залежно від місця в одному або іншому політичному таборі. Це не вимагало особливої винахідливості. Сьогодні відбувається стільки подій, що немає можливості охопити їх усіх. Чи не тому саме дипломатичні відомства так цінують стабільність і замість того, щоб розв’язувати проблеми, вибирають найлегший шлях збереження стану речей?

Дипломатія за своєю природою консервативна. Дипломати мають представляти країну, ініціювати зміни – не їхнє завдання. Дипломати повинні представляти щось, що тривке, визнане, стабільне. Політичні рішення ухвалюють президенти, прем’єри, міністри – політична верства. Дипломати представляють країну згідно з інструкціями, які отримують. Вони повинні формувати привабливий образ своєї країни і збирати інформацію. Головні чесноти дипломатів – здатність реалізовувати національні інтереси, лояльність щодо своєї країни, розважливість, а також уміння завойовувати доброзичливість та симпатії закордонних партнерів.

Так було багато сторіч. Чи сьогодні роль дипломатів змінилася?

Так, змінилася, але багато серед них, разом з міністрами закордонних справ, часто не усвідомлюють цього. Так само, як мсьє Журден з п'єси Мольєра не знав, що ось уже сорок років він розмовляє прозою, дипломати не до кінця усвідомили собі, що вже тривалий час їхня роль змінювалася. Наше мислення було сформоване в минулому і зберігається таким надалі.

У Польщі опубліковано шеститомову історію нашої дипломатії – від найдавніших часів до 1989 року. Дивовижно, але найкращими є томи, які присвячені давнім часам, від початків Польської держави, хоча їх написали ще в комуністичні часи. Працю над першим томом “Історії польської дипломатії” (*Historia dyplomacji polskiej*) ініціювали 1972 року. Він з’явився з передмовою тогочасного міністра закордонних справ і члена Політбюро Центрального комітету Польської об’єднаної робітничої партії Стефана Ольшовського, який ніколи не мав опінії ліберала.

У новітньому періоді цієї історії найбільше сумнівів. Її писали сучасники, які часто не зберігали безсторонності щодо описуваних подій, пробували щось виправдовувати, а щось замовчувати. До того ж, автори видання не мали повного доступу до архівів, зокрема й закордонних. Що віддаленіша історія, то легше вдається її об’єктивно, безсторонньо та без емоцій оцінити. На мою думку, перший том “Історії польської дипломатії” найкращий з усієї серії. Натомість останній, який стосується періоду 1944–1989 років, найслабший. Історія потребує перспективи, а не простого опису фактів і подій, які є частиною нашого життя.

Роль дипломатів була зовсім іншою в часи обмеженого суверенітету. Сьогодні від дипломата вимагається значно більшої самостійності, компетенції, заангажування і вміння узгоджувати національні інтереси з союзницькими обов’язками й тими обов’язками, які випливають з участі країни в міжнародних організаціях. Ще недавно наші дипломати визначали ситуацію Польщі “щодо Європейського Союзу”. Вони не засвоїли факту, що Європейський Союз – це також і Польща, і що вступ до цієї міжнародної організації змінює роль нашої дипломатії, оскільки рішення багатьох справ тепер готують у Брюсселі.

Останніми роками також дуже змінилися технічні засоби, якими користуються дипломати.

Колись дипломат був посланцем, який представляв правителя, вождя і давав йому змогу контактувати із закордонними партнера-

ми. Дипломат був головним каналом зв'язку та інформації. Сьогодні, коли прем'єр-міністр Дональд Туск хоче порозмовляти з канцлером Ангелою Меркель, то просить секретарку з'єднати його з Берліном. Так само діють керівники урядів Франції, Італії чи Іспанії. Про таку розмову посол дізнається постфактум, трапляється, що навіть із засобів масової інформації. Колись саме посол організовував таку розмову, брав у ній участь, а згодом реалізовував рішення, які під час цієї розмови були ухвалені.

У міжвоєнний період офіційні візити голів держав, а навіть і керівників МЗС були справжніми подіями. Сьогодні їх так багато, що преса часто навіть не згадує про зустрічі президентів. Міністри зустрічаються у Брюсселі, або в тій країні, яка саме головує в Європейському Союзі. Трапляється, що міністри з країн Євросоюзу зустрічаються між собою частіше, аніж з власними дружинами. Така ситуація позбавила дипломатів їхніх традиційних функцій, зокрема виняткової монополії на доступ до інформації. Дипломати вже не єдині особи, які підтримують контакти з країнами їхнього перебування.

Наступною справою є інформатизація та оперативність сучасних засобів масової інформації, які тиражують повідомлення про подію одразу по тому, як вона трапилася.

Глобалізація у дипломатії – це одночасність подій. Завдяки електронній пошті, SMS-повідомленням, телеконференціям дипломатичні депеші тепер пишуть по-іншому. У багатьох питаннях інформаційні функції посла тепер зведені майже до нуля. Від дипломатів сьогодні головно очікують оцінок, вміння аналізувати та синтезувати інформацію. Посол у Вашингтоні не повинен звітувати про зміст останнього видання “Вашингтон Пост” чи “Нью-Йорк Таймс”, а сигналізувати про те, про що преса не пише. Це вимагає значно вищої фаховості, аніж раніше.

Серед послів трапляються справді видатні особи. Подекуди вони бувають кращими фахівцями, аніж оглядачі чи аналітики провідних засобів масової інформації країни перебування. Такі послы зауважують явища і тенденції, а не лише події. Утім назагал кваліфікації послів різних держав не можуть зрівнятися з рівнем політичного аналізу, який демонструють найвизначніші оглядачі світових засобів масової інформації. Отже, у сумі життя дипломата сьогодні значно важче. Менше зовнішнього блиску і вишуканих раутів, а більше копійткого урядування й аналітичної роботи.